KRITICKÁ MÍSTA PRO DIDAKTICKOU TRANSFORMACI OBSAHU – VÝZVA PRO VÝUKU FILOZOFIE NA GYMNÁZIÍCH

CRITICAL AREAS FOR DIDACTIC TRANSFORMATION – THE CHALLENGE OF TEACHING PHILOSOPHY IN SECONDARY GRAMMAR SCHOOLS

Zuzana Cieslarová[1], Martina Číhalová[1], Tomáš Hubálek[1]

[1] Katedra společenských věd, Pedagogická fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc

Abstrakt

Příspěvek popisuje výzkum zabývající se identifikací kritických míst, jejich specifikací a analýzou příčin jejich vzniku. Výzkum probíhal za pomoci kvalitativní i kvantitativní metodologie – polostrukturovaných rozhovorů s aktivními učiteli společenskovědních předmětů na českých gymnáziích, a na základě získaných dat byl sestaven dotazník. Ten byl distribuován mezi studenty prvních ročníků učitelství PdF UP v Olomouci. Touto fází bylo ověřováno, zda se studenti, absolventi gymnázií, shodují s pedagogy v oblasti kritických míst kurikula filozofie. Výzkumem bylo zjištěno, jaká filozofická témata jsou učiteli i studenty považována za kritická a proč tomu tak je.

Klíčová slova: *kritická místa, filozofie, didaktická transformace, gymnázium, kurikulum*

Abstract

The paper describes research dealing with identification of critical points, their specification, and the analysis of their causes. This has been achieved through qualitative and quantitative methodology – semi-structured interviews were conducted with active teachers of social science subjects in Czech secondary grammar schools. Based on that, a questionnaire was compiled and distributed among students of the first year of a teaching degree. This phase verified whether students agree with teachers on this issue. The research elucidates which philosophical topics are considered critical by the respondents and why.

Keywords: *critical areas, philosophy, didactic transformation, secondary grammar school, curriculum*

1 ÚVOD

Příspěvek shrnuje výsledky výzkumu kritických míst v kurikulu filozofie, tj. míst, ve kterých žáci častěji selhávají oproti místům bezproblémovým, viz dále. Cílem výzkumu bylo identifikovat kritická místa ve vzdělávacím obsahu filozofie při výuce na gymnáziích. Sekundárními cíli byly analýza příčin jejich vzniku a tvorba podpůrných didaktických materiálů do výuky zaměřených na jejich odstranění a také na rozvoj kritického myšlení.

2 TEORIE

V nadcházející části budou popsány klíčové koncepty pro náš výzkum. Stručně bude objasněn termín kurikulum a popsáno zařazení odborné dílčí disciplíny filozofie, která je většinou vyučována v rámci vzdělávacího oboru Občanský a společenskovědní základ. Stěžejní termín je pro nás kritické místo, které bude detailněji specifikováno.

2.1 Kurikulum

Co se týče propojenosti teorie s naším výzkumem, zaměřujeme se především na projektovou formu kurikula, která představuje projekty obsahu vzdělávání, což si lze představit jako vzdělávací programy (RVP G), učební plány či osnovy, a také časově tematické plány, jejichž prostřednictvím si každý učitel může plánování své výuky přizpůsobit. Mohli bychom říci, že je pro nás předmětem rovina kurikula zvaná jako realizované kurikulum, tj. vzdělávací obsah, jenž je ve vzdělávacím procesu objektem výuky (Maňák, Janík, Švec, 2008).

2.2 Kritické místo

Velmi zjednodušeně lze kritické místo vymezit jako opak k místu bezproblémovému. Lze na něj pohlížet z pohledu učitele i žáka. Pravděpodobně má každý z učitelů v praxi určité části učiva, které jsou oblíbenější a ty, které by nejradši vynechal. Může je vyučovat nerad buď kvůli jejich obtížnosti, špatné uchopitelnosti nebo nezáživnosti (Mentlík, Slavík, Coufalová, 2018). Pluháčková et al. (2019) píše, že pohled učitele nelze opomenout, protože i na jeho straně lze

hledat možné příčiny kritických míst. Mentlík, Slavík a Coufalová (2018) kritická místa z pohledu učitele dělí na subjektivní (učitelovo neoblíbené učivo), ontodidaktická (klíčová témata, která jsou ze své podstaty a z hlediska paradigmatu oboru obtížně zvladatelná) a psychodidaktická (učivo považováno učiteli za obtížné, nejčastěji vyvozeno z častého selhávání žáků). V pracích zabývajících se problémovými místy v kurikulu matematiky (srov. Rendl, Vondrová, 2014) je kritickým místem část učiva, ve které často selhávají žáci, nebo ji nezvládají na žádoucí úrovni. Domníváme se, že taková oblast kurikula je náročná pro učitele, kteří musí pro účinný edukační proces excelentně zvládnout její didaktickou transformaci. Kritické místo tedy obecně specifikujeme jako část kurikula, jejíž didaktická transformace vyžaduje energii a je náročná na zpracování a porozumění oběma účastníky pedagogického procesu.

2.3 Filozofie v kurikulu na gymnáziích

Odborný obsah filozofie je zařazen do kurikulárních dokumentů středních škol a gymnázií. Pro náš výzkum jsou stěžejní školy gymnaziálního typu, proto se budeme opírat o Rámcový vzdělávací program pro gymnázia (RVP G). RVP jsou v této oblasti dost obecné, učitel má velkou míru svobody ve výběru dílčích témat a celkové organizaci vyučování. Změny kurikulárních dokumentů z roku 2021 nijak nepostihly části věnující se filozofii (a religionistice) spadající pod vzdělávací oblast Člověk a společnost, obor Občanský a společenskovědní základ. I nadále zůstávají v platnosti očekávané výstupy a doporučené učivo z dřívějška. Co se týče očekávaných výstupů, hovoříme pouze o dvou, protože jen ty se týkají explicitně filozofie. Absolvent gymnázia by měl dokázat „objasnit podstatu filozofického tázání, porovnat východiska filozofie, mýtu, náboženství, věty a umění k uchopení skutečnosti a člověka", a také „rozlišit hlavní filozofické směry, uvést jejich klíčové představitele a porovnat řešení základních filozofických otázek v jednotlivých etapách vývoje filozofického myšlení" (MŠMT, 2021, s. 42). Učivo je jen doporučené; jedná se o základní filozofické otázky, vztah filozofie k dalším lidským činnostem a klíčové etapy a směry filozofického myšlení. Ačkoli se odborného obsahu filozofie dotýká malá část školního kurikula, je její výuka často zmiňována jako náročná a publikace, které dosud vznikly, se analýzám týkajících se její aplikace v edukační praxi primárně nevěnují. Proto považujeme za přínosné se této problematice věnovat detailněji.

3 METODOLOGIE VÝZKUMU

Cílů výzkumu bylo dosaženo pomocí kvalitativní i kvantitativní metodologie. Ve školním roce 2016/2017 proběhl na jednom z pražských gymnázií průzkum názorů studentů na výuku filozofie. Autoři (Kuthan, Pelcová, Zicha, 2018) ho prováděli pomocí eseje na téma „smysl výuky filozofie na střední škole", a následně prostřednictvím dotazníku, kde studenti odpovídali na otázky týkající se výuky filozofie. Výsledky tohoto výzkumu jsme se částečně inspirovali pro dotazník i rozhovor.

Ke sběru dat bylo realizováno deset polostrukturovaných rozhovorů s aktivními učiteli zmíněného předmětu na gymnáziích, kteří alespoň jednou vyučovali ročník tematicky zaměřený na filozofická témata. Požadavek na délku praxe vychází z navrhovaného kariérního řádu pro učitele, což jsou po překonání adaptačního období dva roky a více (MŠMT, 2007). Formulovali jsme tuto základní výzkumnou otázku: Která místa v kurikulu filozofie považují učitelé a studenti za kritická? Jaké jsou základní kategorie a specifika vzniku těchto kritických míst?

Dále jsme sestavili dotazník, který částečně kopíruje výzkumné otázky z rozhovoru, ale také vychází ze získaných dat (Punch, 2008). Nejdříve jsme nástroj podrobili předvýzkumu – ověřili jsme si srozumitelnost položek, reliabilitu a validitu dotazníku na studentech a kolezích a jejich zpětnou vazbu jsme zohlednili při závěrečných úpravách podoby dotazníku (Skutil et al., 2011). Následně byl dotazník distribuován mezi sedm desítek studentů prvních ročníků učitelství PdF UP v Olomouci, kteří jsou zároveň absolventy gymnázií. Touto fází bylo ověřeno, zda se studenti ve zkoumané oblasti shodují s pedagogy.

4 VÝSLEDKY

Výzkumem jsme identifikovali konkrétní filozoficky zaměřená témata, která jsou považována za kritická, a to učiteli i studenty. Dále jsme specifikovali příčiny vzniku těchto kritických míst a provedli základní členění na příčiny vznikající na straně učitele a příčiny vznikající na straně žáka, které dále podrobněji klasifikujeme.

5 ZÁVĚRY A DISKUSE

Problémy výuky filozofie na gymnáziích jsou částečně způsobeny samotnou strukturou RVP G, která předpokládá výuku filozofie jako výklad dějin, což má za následek také absenci kvalitních učebnic rozvíjející filozofické a kritické myšlení žáků. Výuka filozofie se tak převážně realizuje jako výklad dějin filozofie, formou frontální výuky, dominuje faktografický přístup, a žák v důsledku toho nedosahuje požadovaných kompetencí (Kuthan, Pelcová, Zicha, 2018). I toto je jednou z příčin vzniku mnoha kritických míst právě ve vzdělávacím obsahu filozofie. Tato část výzkumu nás inspirovala k vytvoření didaktických materiálů do výuky filozofie, které daná kritická místa eliminují. Materiály by měli v budoucnu učitelé v praxi odzkoušet a kriticky zhodnotit.

6 LITERATURA

Bauman, P. (2011). *Ideová dimenze kurikula základní školy. Znalosti budoucích pedagogů o cílech, smyslu a hodnotách vzdělávání* [Disertační práce]. Masarykova univerzita.

Hendl, J. & Remr, J. (2017). *Metody výzkumu a evaluace*. Portál.

Chráska, M. (2016). *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Grada.

Kuthan, R., Pelcová, N., & Zicha, Z. (Eds.). (2018). *Kapitoly z didaktiky filosofie, etiky a společenských věd*. Univerzita Karlova.

Maňák, J., Janík, T., & Švec, V. (2008). *Kurikulum v současné škole*. Paido.

Mentlík, P., Slavík, J., & Coufalová, J. (2018). Kritická místa kurikula, organizační a klíčové koncepty – konceptuální vymezení a příklady z výuky geověd. *Arnica* 8(1), 9-18.

MŠMT ČR. (2017). *Kariérní řád – profesní rozvoj pedagogických pracovníků*. https://www.msmt.cz/o-webu-msmt/karierni-rad?highlightWords=profesn%C3%AD+-standard+u%C4%8Ditele

MŠMT ČR. (2021). *Rámcový vzdělávací program pro gymnázia*. https://www.edu.cz/wp-content/uploads/2021/09/001_RVP_GYM_-vyznacene_zmeny.pdf

Novotný, Z. (2004). *Jak (se) učit filosofii: alternativní učebnice pro gymnázia*. Nakladatelství Olomouc.

Pluháčková, M., Duffek, V., Stacke, V., & Mentlík, P. (2019). *Kritická místa kurikula zeměpisu na 2. stupni základní školy I.* Západočeská univerzita v Plzni.

Punch, K. F. (2008). *Základy kvantitativního šetření. Praktická příručka pro studenty.* Portál.

Rendl, M., & Vondrová, N. (2014). Kritická místa v matematice u českých žáků na základě výsledků šetření TIMSS 2007. *Pedagogická orientace* 24(1), 22–57.

Skutil, M. et al. (2011). *Základy pedagogicko-psychologického výzkumu pro studenty učitelství.* Portál. Šebešová, P. (2016). *Jak učit filosofii na gymnáziích? Příspěvek k didaktice filosofie* [Disertační práce]. Univerzita Karlova.

Vágnerová, P., Mergl, M., Benediktová, L., Kout, J. et al. (2019). *Kritická místa kurikula přírodopisu na 2. stupni základní školy I.* Západočeská univerzita v Plzni.

Vondrová, N., Rendl, M., Havlíčková, R. et al. (2015). *Kritická místa matematiky základních* škol *v* řešení žáků. Karolinum.

PODĚKOVÁNÍ

Výzkum byl realizován za podpory projektu č. IGA_PdF_2022_015 Univerzity Palackého v Olomouci.